

BALÁZS IMRE JÓZSEF

TÁRSADALOMTÖRTÉNET, SZÖVEGKÖZISÉG, ÖNREFLEXIÓ

Szilágyi Zsófia: *A továbbélő Móricz*

■ A kilencvenes évekkel kezdődően Móricz Zsigmond újraolvasása több fontos fázison ment keresztül. Kétségtelen, hogy az olyan prózaírói életművekre, mint a Kosztolányi Dezsőé, a Márai Sándoré vagy akár a Krúdy Gyuláé, több figyelem fordult egy ideig, de a frissebb értelmezésekben jól érzékelhető az az elmozdulás, amely éppen Móricz prózájában talál meg számos kortárs prózajelenség értelmezéséhez szükséges fogódzót – és ez máris jelzi, hogy nem a „továbbírhatatlan” és „érinthetetlen” klasszikus pozícióját tartja fenn számára az újabb Móricz-értelmezők közössége. Szilágyi Zsófia 2008-as Móricz-könyvének címe – *A továbbélő Móricz* – önmagában kinyilatkoztatásként hatna a továbbélés tényének bejelentésével, a könyv szerkezete viszont igyekszik alátámasztani a továbbélést olyan fejezetek/tanulmányok beiktatásával, amelyek kortárs prózaírók (GreCsó Krisztián, Tar Sándor, Nádas Péter, Háy János, Oravecz Imre és mások) munkáit olvassák össze a Móricz-féle szöveggyománnyal. Talán nem teljesen indokolatlan a könyvcímbe belehallani egy Ottlikra történő utalást sem – arra az Ottlikra, aki a hetvenes-nyolcvanas évekbeli magyar prózafordulat írói számára bizonyára a legfontosabb előkép, és akinek az egyik regénye, *Iskola a határon* előképe, *Továbbélők* címmel jelent meg.

A Móricz-újrólvasás a kilencvenes évekkel kezdődően előbb azokat a műveket kereste és állította előtérbe, amelyek a

„nem-realista” – mert modernista és látványosan önreflexív – Móricz-írásmódot mutatták meg. Kulcsár Szabó Ernő 1992-ben konferenciaelőadásként született tanulmánya *Az Isten háta mögött* című regényről¹ meggyőző példáját nyújtotta annak, hogy a korábban (Czine Mihály és Nagy Péter, előzményként Schöpflin Aladár által) kialakított „realista Móricz”-kép miatt éppen az írásmód kérdését hanyagolta el számos értelmezés: áttetsző, szimpla szöveget látott ott is, ahol az írásmódra figyelés kulcsfontosságú lett volna. Az, ahogyan Kulcsár Szabó igazságot meggyőzően szereplői szövegekre szálazta szét a regény szerkezetét (kivonva azt az albíró-figura kontrollja alól, aki a korábbi értelmezésekben a többiekhez képest kiemelkedő szerephez jutott), rendkívül inspiratívnak bizonyult a továbbiakban: sorra születtek a regényről az újabb és újabb értelmezések Benyovszky Krisztián, Gintli Tibor és mások révén. (Szilágyi Zsófia is fontos szempontot követ végig *A továbbélő Móricz* egyik tanulmányában, ahol Veres Laci regényeként olvassa a könyvet, és ezáltal a *Légy jó mindhalálig – Forr a bor* című regények által jelölt kamaszregény-vonulatban helyezi el azt. A regény egyik újdonsága ebben az értelmezésben a klasszikus nevelődési regény eszményétől és céljától való elszakadás lehetne. Szilágyi Zsófia korábbi *Pacsirta*-értelmezések összefüggésében mondja: „Azt gondolom, Móricz ebben az 1911-es, ugyan-

csak a kisvárost tematizáló regényében már sokkal korábban kísérletet tett, éppen Veres Laci sorsán keresztül a célbaérés eszményével való leszámolásra, a körkörösre épülő regényszerkezet megvalósítására.” – 335–336.)

Egy másik, viszonylag nagy figyelmet kapó Móricz-regény az 1937-es *Míg új a szerelem* lett a Móricz-újravolások számára – itt is nagyrészt a regény önreflexív rétege, művészregény-jellege vált fontossá az értelmezésekben. Margócsy István tanulmánya² vagy Cséve Anna könyvterjedelmű elemzése³ kimutatták, hogy milyen különleges áttételekkel viszonyul a könyv a referencialitáshoz, illetve milyen módon kapcsolható a modernség szövegalkító eljárásaihoz.

A Móricz-újravolások egy további fázisa arra irányult többek között, hogy magában a realistának nevezett koncepcióban mutasson ki mitikus szerkezeteket, illetve a romantikával való folytonosságra utaló jegyeket. Az, amit a szocreál irodalomszemlélet később nagyon szeretett volna, vagy akár maguk a romantikával szembe forduló írók is a maguk idejében, nem egészen valósult meg: fontos struktúrák (bűnbeesés-történetek, felemelkedés-narratívák stb.) őrződtek meg, ami azt is jelenti, hogy igazából tarthatatlan például az a fajta kritikai megközelítés, amelyik azt rója fel Móricznak (vagy korábban mondjuk Jókainak), hogy nála a realista jegyekkel néha romantikus vonások keverednek. A realizmus-koncepció újragondolása, illetve az újragondolt realizmus-kép Móricz-művekkel történő dialógusba hozatala többek között Balassa Péter⁴ és Gintli Tibor⁵ nevéhez fűződt/fűződik.

Két másik fejlemény adott újabb lökést a Móricz-kutatásnak az utóbbi évtizedben. Az egyik fejlemény Móricz Zsigmond újabb naplórészleteinek illetve *Tükör* címmel bekötetett jegyzeteinek nyilvánossá válása folyóiratközlések illetve részletes ismertetések-értelmezések révén.⁶ Az önéletrajzi jellegű szövegkorpusz értelmezései igencsak szerencsésen túlmutattak a direkt megfélemltetések logi-

káján: az értelmezők nem egyszerűen arra használták a naplószövegeket, hogy beazonosítsák egyes regények életrajzi hátterét, hanem az írásmódok dialógusára is figyeltek, illetve azokat a koncepcióváltozásokat is követni próbálták ezekben a reflexív művekben, amelyek a Móricz-próza alakulástörténetét kísérték.

Másik fontos fejlemény a kortárs próza referencialitáshoz való viszonyának megváltozása. Szilasi László tömör jellemzése a kilencvenes évek első felének referencialitással szembeni gyanakvását is jól érzékelteti: „Azt vettem észre, ha egy szöveg ellenőrizhető tényeket közöl, hagyományos műfaji modelleket követ, és nem vidám, akkor azonnal hajlamosak vagyunk realizmust kiáltani.”⁷ Ehhez képest az elmúlt évek prózai munkái, miközben kétségkívül hasznosítottak történetileg „ellenőrizhető tényeket”, olyan narrációs eljárásokat működtettek, amelyek a realizmus-koncepciók, és tágabban, a realitáshoz való viszony árnyaltabb megközelítését is lehetővé teszik. Ez a viszony nem tekinthető egyirányúnak, ahogy a *Tükör* című szövegkorpusz esetében sem érdemes így leegyszerűsíteni a dolgot. Dialogikus, több irányban működő kommunikáció figyelhető meg szövegek és referenciapontnak tekintett tények között.

Hogyan kapcsolódik be ebbe az olvasástörténetbe Szilágyi Zsófia könyve? Egyrészt valamiféle szintézisét igyekszik nyújtani a fentebb vázolt folyamatnak, figyelmesen hasznosítja az autobiografikus szövegekre vonatkozó, illetve a személyesség/referencialitás kérdéskörével foglalkozó szakirodalmat, és minden egyes szövegében igyekszik támaszkodni a frissebb értelmezések gondolatmeneteire. Kezdeményező szerepe van a fentebb már említett kortárs regények és a Móricz-életmű együtt-olvasásában – konkrét esettanulmányokon keresztül mutatja meg azt, ahogy a kortárs irodalom visszamenőleg is alakítani képes az irodalmi hagyománykonstrukciókat.

Módszertanilag különösen izgalmas a könyv első része, amelyik a *Személyes*

nyomozás az irodalom történetében címet viseli. Ezt leginkább egyfajta társadalom-történeti-kultúratudományi megközelítésmód jellemzi, anélkül egyébként, hogy e megközelítésmód teoretikus megalapozásáról különösebben sokat olvashatnánk a könyvben. Az adatok, tények kezelése, illetve a reflektáltság, amellyel hozzájuk viszonyul, igencsak meggyőző, és a leg-személyesebb érintettségek megjelenítését is lehetővé teszi – például egy családi történet beiktatását a szerző dédnagyanyjáról, Kálmán Izabelláról, aki Móricz Zsigmond egyik korai szerelme volt. A történet lehetőséget ad annak a vizsgálata, ahogyan egy szűkebb közösségben, Kisújszálláson kialakul, és a félnyilvánosságban hosszabb távon is működik egy Móricz-kép, amelyről a közösségen kívül keveset lehet tudni: „Kisújszálláson van egy hivatalos, szoborban, a gimnázium nevében megtestesülő kultikus Móricz-kép, amelyet a helyi irodalmi hagyományok ápolói rajzoltak meg. (...) Emellett létezik azonban egy másik Móricz-kép is itt: a *Forr a borral* megbántott kisújiak generációról generációra öröklődő sértettsége egészen sajátos, csak a szóbeliségben létező ellenkultuszt épített fel Móriczról. A városban állítólag keringtek a *Forr a bor* megfejtett példányai, hiszen mindenki tudta, melyik regényhősnek ki a modellje, Móricz egykori osztálytársai

számára pedig az író kizárólag a *Forr a bor* szerzőjével, az pedig a hajdani Zsigával volt azonos.” (14.) Ez az esettanulmány, illetve a különböző személyes visszaemlékezések, oral history-elemek kezelése példaértékű és revelatív Szilágyi Zsófia munkájában. Hasonló antropológiai érdeklődésről tanúskodnak azok az elemzések, amelyek például *Móricz és a káromkodás* témáját járják körül (különböző műfajokban és élethelyzetekben más-másképpen viszonyul az „erős” kifejezésekhez Móricz, mutatja ki számos példával Szilágyi Zsófia – az apára vonatkoztatva például ki is fejt: „édesapámnál kész szerszámok voltak ezek a káromkodó szavak” – 78.); vagy a *Móricz és a sport* kapcsolatát vizsgáló tanulmány, amely például a *Légy jó mindhalálig* és a *Forr a bor* esetében mutat ki lényeges eltéréseket a testképek között („míg Nyilas Misi még úgy gondolta, nem illő, hogy egy jeles tanuló a tornaórán is jeleskedjék, addig Nyilas Mihály már büszke a sportsikereire is” – 88.).

Ezeknek a látszólag periférikusabb témáknak a tárgyalása révén Szilágyi Zsófia az irodalom egyfajta társadalomtörténetéhez nyújt lényeges támpontokat: lehetőséget ad olyan mentalitásváltozásoknak és életgyakorlatoknak a követésére, amelyek meghatározták és meghatározzák a mindenkori irodalom befogadását.

■ JEGYZETEK

1. Kulcsár Szabó Ernő: Beszédaktus, szerepkör, ironia. Az Isten háta mögött mint elbeszélés. In: Szabó B. István szerk.: A magvető nyomában. Anonymus, Bp., 1993.
2. Margócsy István: Míg új a szerelem... In: Onder Csaba szerk.: Az újraolvasott Móricz. Nyíregyháza, 2005.
3. Cséve Anna: Az írás gyeplője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2005.
4. Összefoglalását l. Beke Judit: Átok és panasz. Balassa Péter Móricz-recepciójáról. In: Az újraolvasott Móricz.
5. Gintli Tibor: Bovary úr vagy Bovaryné? In: Az újraolvasott Móricz.
6. Ezekről bővebben lásd Cséve Anna: i. m.
7. Idézi Szilágyi Zsófia: A továbbélő Móricz, 160–161.